

HET KARTUIZERKLOOSTER TE HERNE OP DE KAART VAN FONSON

Jan BOELAERT
Jozef BOELAERT

Inleiding

In verband met het kartuizerklooster te Herne signaleren R. BILLIET (1) en K. SCHRIJE (2), dat het Rijksarchief te Bergen (AEM) twee plannen bezit die verwijzen naar het klooster. Wij hebben dit onderzocht en geven hierbij een samenvatting van onze bevindingen.

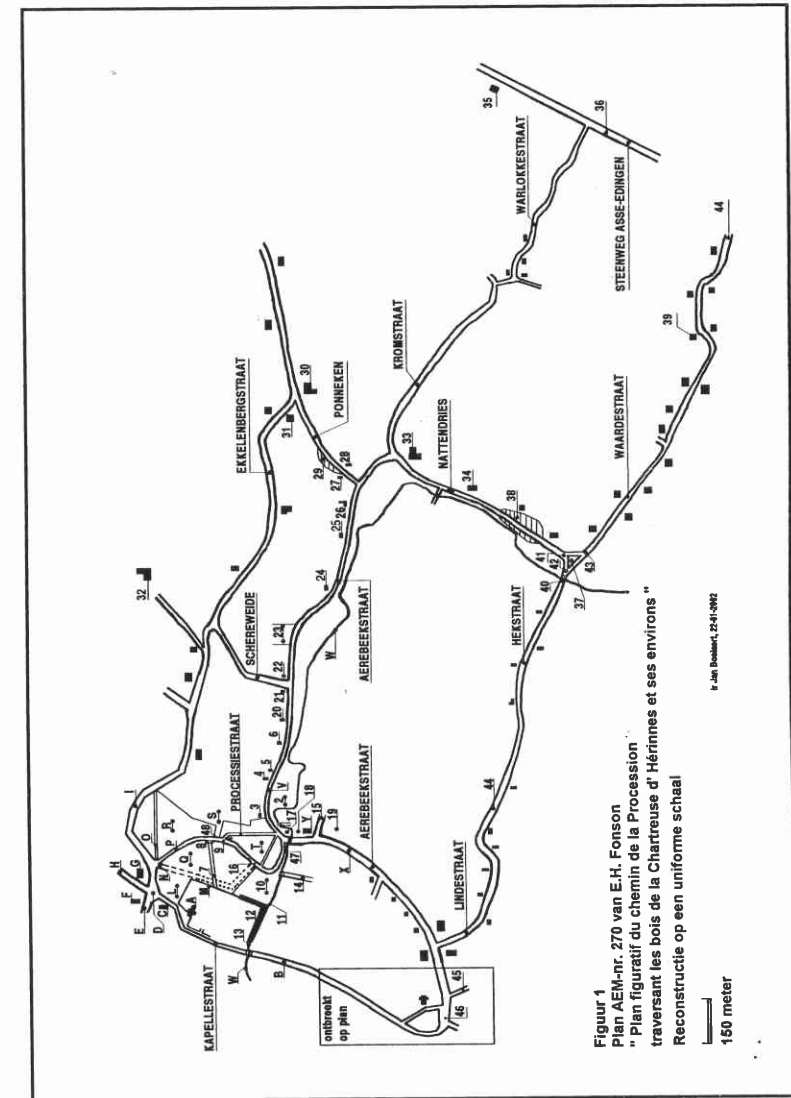
De inventaris "Kaarten en Plannen" van het AEM (3) vermeldt volgende stukken:

N° 53: *Fragments d'un plan inconnu, dressé au XVIIIe siècle par l'architecte Fonson, et de sa légende, mentionnant la place du village d'Hérinnes, la chartreuse, l'église de cette localité, etc. Original avec échelle - Provenant des archives des états de Hainaut. Haut. 22 cm; larg. 1m-33cm.*

N° 270: *Plan intitulé: Plan figuratif du chemin de la procession, traversant les bois de la Chartreuse d'Hérinnes et ses environs; levé au XVIIIe siècle - Color - Provenant des anciennes archives judiciaires de Hainaut. Haut. 95 cm; larg. 1m-60cm*

R. BILLIET zegt (4) dat de plannen 53 en 270 vernield werden in 1940. Dit is een misverstand. Het AEM bezit nog steeds een origineel plan 270 en iedereen kan het op microfilm raadplegen. Het plan 53 daarentegen ontbreekt, maar we vinden dit nummer terug in de rechterbenedenhoek van het plan 270. Blijkbaar waren de twee items uit de inventaris van DEVILLERS fragmenten van éénzelfde origineel plan, getekend door Fonson. Het nr. 270 was de bovenkant met de wegenkaart en het nr. 53 de onderkant met de legendes en de

- (1) R. BILLIET, *Toponymie van Herne*, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI. - Nr. 75, Gent, 1955.
- (2) K. SCHRIJE, *Het Kartuizerklooster te Herne (1314-1534)*, Edingen, 1997.
- (3) L. DEVILLERS, *Inventaire des Cartes et Plans manuscrits et gravés qui sont conservés au dépôt provincial des Archives de l'Etat à Mons, Mons, 1870.*
- (4) R. BILLIET, o.c. pag. 34, noot 2.

Figuur 1
Plan AEM-nr. 270 van E.H. Fonson
"Plan figuratif du chemin de la Procession
traversant les bois de la Chartreuse d'Hérinnes et ses environs"
Reconstruite op een uniforme schaal
150 meter
E. de Boelaert, 2014-2002

handtekening. Beide stukken werden gerestaureerd tot één complete kaart 270, met als afmetingen 1,2 bij 1,6 m .

R. BILLIET heeft de plaatsnamen uit het fragment 53 in zijn verhandeling opgenomen onder de verwijzing "St.cp.270". Of hij daarnaast ook nog kon beschikken over de topografische lokalisaties uit het fragment 270 is niet duidelijk.

Onderzoek van het plan 270

Voor dit onderzoek hebben we gebruik kunnen maken van de gerestaureerde originele kaart.

Titel aan de bovenrand: "(PLAN) *FIGURATIF DU CHEMIN DE LA PROCESSION*

"(traversant les) *bois de la Chartreuse d' Hérinnes et ses environs*

Tekst midden onderaan: *Echelle de 20 verges de 20 pieds chaque, servant pour ce qui est inclus dans la ligne rouge; plan fait par henri fonson, architecte et arpenteur juré*; gevolgd door de handtekening van D.E.B.Ch... en van E.H.Fonson.

Tekst rechts onderaan: *RENVOIS* (verwijzingen): twee kolommen met de legende van de cotes (merktekens) op de kaart en één kolom met technische opmerkingen over de wegen: *Observation sur le plan.*

Kleuren

De wegen zijn lichtbruin ingekleurd, de kloostermuur rood, het grondplan van de kloosterkerk donkerbruin, de bossen en aanplantingen langs de wegen groen. De binnenoppervlakte van het klooster en van de velden is leeg en niet ingekleurd.

Fysieke toestand

De hoeken van de kaart zijn verdwenen: linksonder het dorpscentrum van Herne, rechtsonder een deel van de rubriek "*observation sur le plan*", bovenaan rechts een deel van de steenweg Asse-Edingen. De plooiën zijn gescheurd en er is een stuk tekst verdwenen in de titel.

Topografie

Het plan geeft de ligging van de wegen tussen de Kapellestraat en de steenweg Asse-Edingen, langs beide oevers van de Aerebeek en de Tembroekbeek, over een diepte van 0,7 km. De kaart is ongeveer georiënteerd naar het noordoosten. De getekende schaal is 20 roeden

van 20 voet, waarbij ieder schaaldeel overeenstemt met 110 meter. Bij vergelijking met een actuele topografische kaart komt men tot de bevinding dat de kaart alleen in het centrale stuk rond de Nattendries volgens de opgegeven schaal getekend is. Aan de linkse en de rechtse zijanten worden de afstanden tot 50% overdreven. Dit brengt mede dat het voorgestelde terrein schijnbaar een rechthoekige oppervlakte van 3,8 km x 2 km beslaat, waar het in werkelijkheid slechts gaat over 3,2 km x 1,4 km. Een en ander heeft als gevolg dat de omtrek van het kartuizerklooster, aan de linkerrand van het plan, zwaar vervormd is. De tekenaar heeft allicht enkele bestaande tekeningen in zijn plan overgenomen, zonder de schalen van die tekeningen op elkaar af te stemmen. De nota bij de schaaldefinitie op het plan moet waarschijnlijk in die zin begrepen worden. De rode lijn die het gebied met correcte schaalverhoudingen moest aangeven, is echter groten-deels onzichtbaar geworden.

De kaart vertoont punten van overeenkomst met de figuratieve kaart van A. Capiion (5) uit 1760. Haar oriëntatie is over 90° verdraaid en het wegennet tussen het klooster en de Processiestraat is op beide kaarten congruent. De kaart van Fonson is als het ware de oostelijke verlenging van de kaart van Capiion.

Onze figuur 1 geeft een naar het noorden georiënteerde en op een homogene schaal getekende reconstructie, gebaseerd op de iets jongere topografische kaarten van Ferraris (6) en Capitaine (7).

Tekst van de *RENVOIS* (verwijzingen)

De legende bij de cotes (merktekens) wordt letterlijk weergegeven. De cotes zelf worden gelokaliseerd op de figuur 1. De getallen verwijzen naar de corresponderende toponymische lemmata in het werk van R. BILLIET (8).

- (5) AR, Inventaires ruraux appartenant à des établissements religieux, inventaris 003/1, sectie V, comté de Hainaut, nr.1023, Caerte figuratief, A. CAPIION, 1760.
- (6) J. DE FERRARIS, *Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden*, blad 61 Halle, ca. 1775, foto Nationaal Geografisch Instituut.
- (7) L. CAPITAINE, *Carte Chorographique de la Belgique dédiée à la Convention Nationale*, blad 36 Nivelles, ca. 1794, reproductie van de editie 1835 door Veys-Tielt, D/1981/1605/1.
De kaart van L. CAPITAINE (1749-1797) imiteerde het werk van J. DE FERRARIS.
- (8) R. BILLIET, o.c. , *Glossarium*.

- A *Eglise de la Chartreuse*: 429 en 753
 B *Chemin venant d' henghien*: 433 en 268
 C *Maison de la veuve Adieu Vannebercq*
 D *Chapelle de la Vierge*
 E *Chemin allant à Ninove*: 879
 F *Maison de Joseph Sire Jacob*
 G *Maison de Jean Aevene*
 H *Chemin dit la Grande Lienestrade* : 267e
 I *Chemin passant la chaussée bruno (zie cote 36), allant à Rocroi (Hautecroix / Heikruis)*: 310
 L *Clôture de Lieve Wauwe Block (Lieve-Vrouwe-blok / closin Notre-Dame)*: 1040 en 153
 M *Muraille de clôture de la Chartreuse*
 N *Entrée du vieux chemin*
 O *Piedcente (voetweg) passant par le bois*
 P *Nouveau chemin dit chemin de la Procession* : 808 en 717
 Q *Bois de Capellebos* : 432
 R *Bois de Vaijblock Bosse*
 S *Campagne faisant la séparation entre deux bois, dite annisbergh (koninksberg)*: 517
 T dit Vaijbosse
 V *Chemin dit harbecq straete* : 291
 W *Ruisseau d' arbeck (Aerebeek)* : 285
 X *Chemin de la procession allant sur la place* : 737
 Y *Maison de Jean Niels*
 2 *Pature de Pierre de Rijck*
 3 *Maison de Nicolas de Cat* : 456
 4 *Maison de la veuve Gilles drogez*
 5 *Maison de Ernould bois d' henghien*
 6 *Maison de Joseph ijecos*
 7 *avenue de campagne* : 679
 8 *la barrière* : 024
 9 *ou commence le nouveau planti (aanplanting) jusqu'à la sortie du vieux chemin Cote 16*
 10 *vergé nommé bosweij* : 116
 11 *Clefs pour les poissons, només Spaije (spui)*: 936
 12 *pièce d'eau fermant la chartreuse, nomée Spaijebeke (spuibeeke)* : 937
 13 *écluse nomée Spaije (spui, sluis)* : 936
 14 *piedcente allant à l'église d'hérinnes*

- 15 *avenue de la couture (culture / kouter) de merquene (Meerken)*: 653
 16 *sortie du vieux chemin*
 17 *arbre sur lequel est une vierge*
 18 *pature de françois de Cat*
 19 *blanchirie*
 20 *maison appartenant aux religieux de nazarette*
 21 *maison d' Antoine Varloquin*
 22 *maison de Jean-Baptiste Pierrette*
 23 *terre labourable, appartenant à la veuve adrien Vanebercq vis à vis laquelle le chemin est de 35 pieds de largeur entre ses hayes sur la longueur de 9 verges*
 24 *maison de N. Ribouville*
 25 *maison de Nicolas de Cat vis à vis laquelle il y a treize saulx (wilgen) plantés le long du ruisseau qui appartiennent au seigneur et le chemin dans cette endroit a trente quatre pieds large du bord du ruisseau jusqu'à la haye*
 26 *cense (pachthoeve) de Judocus de Cat*
 27 *maison de Guillaume Derdenne*
 28 *maison de Jean Sergen*
 29 *nouveau planti fait contre la haye dans l'année mil sept cent cinquante six*
 30 *Cense de Couckelberq*: 509
 31 *maison de Pierre Simeon*
 32 *Cense de Thimponte (hof te Godselenbos)*: 253
 33 *Cense du baron de Leuse' (hof ten Ooievaarsnest)*: 722
 34 *maison de la veuve Martin Valet*
 35 *Maison d'Adrien pultrecte*
 36 *Chaussée bruno (Brunehaut / steenweg Asse-Edingen)*: 152 en 154
 37 *planti appartenant au seigneur, se nommant pijkenderis (Pijkendries)*: 778
 38 *aussi planti du seigneur*
 39 *petite chapelle*
 40 *pont passant sur le ruisseau d' arbecq, large de 13 pieds*
 41 et 42 *le chemin entre ce deux nombre a de largeurs entrées ses arbres: quinze et dix neuf pieds et est gazonné*
 42 et 43 *le chemin entre ce deux nombre a des largeurs entrées ses arbres: trente deux pieds*
 44 *chemin venant de la place d' hérine allant à la chaussée bruno*: 626 en 317

- 45 *chemin allant à Soignies (Grote straat): 268*
 46 *place du village d' hérinnes: 781*
 47 *deux pouteliers (populieren) contigus au pont du chemin X*
 48 *ornes (bomenrij) bois de charme (haagbeuk) de dix huit pouces*
(pouces / duim) de diamètre

OBSERVATION SUR LE PLAN:

Qu'il y a des rigoles le long du chemin P de dix huit pouces larges; que les hurées (bermen) sont relevée des deux cotées de trois pieds plus haute que le chemin jusqu'a la campagne Cote S; vis a vis la dite campagne les hurées sont élevée de six pieds plus que le chemin jusqu'à la sortie du vieux chemin Cote 16; vis a vis la dite sortie 16 jusqu'à la pature 10 les hurées sont élevée de dix pieds; et de la jusqu'a la maison Nicolas de Cat

Cote 3 les hurées ont trois pieds, trois pieds edemi et quatre pieds edemi plus élevée que le chemin;

Les arbres sont de dix huit pieds de distance l'un de l'autre le long du chemin Cote P

ainsi qu'il se trouve 18 pieds de largeur du chemin, que la haije depuis l'entrée du

dit chemin jusque l'avenue de campagne Cote S ont de largeur entrée elles trente

cinq pieds, le long desquelles il ij a des ornes bois de douze pouces et quatorze de

diamètre, des bois de charme, pouille (?), épines et noisiez (notelaar) se nommant stoqué (?) lesquelles sont sur le même alignement des haijes.

Cote 48 il se trouve une orne bois de bois de charme de dix huit pouces de diamètre vis

a vis laquelle il se trouve une pierre #

Identificatie van de bewoners

Om de datering van de kaartinhoud nader te kunnen omschrijven, hebben we onderzocht in hoeverre de geciteerde personen kunnen geïdentificeerd worden met naamgenoten uit de parochieregisters van Herne (9). Voor de meeste namen bestaat er weinig of geen twijfel over een positieve identificatie, zodat de datums van hun doop

(9) AR, *Toegangen Genealogie, Reeks I, Indices van Parochieregisters, Herne, Geboorteakten, Huwelijksakten, Overlijdensakten*, Brussel, 1992.

symbool °), huwelijk (symbool x) en overlijden (symbool †) een goede bepaling mogelijk maken van het tijdvak dat op de kaart wordt weergegeven.

C = weduwe Barbara Geerts, † 12/03/1768, x 28/05/1715 Adrien Van den Berghe, † 17/05/1752

F = vermoedelijk Jean-Baptist Sirjacobs, † 04/10/1769 x 13/02/1746 Anna Maria Vanderoest

G = niet geïdentificeerd

Y = Jean Niels, † 06/11/1759, x 25/02/1727 Adrienne Poelaert † 28/01/1757

2 = Pierre De Rycke, † 23/04/1745, x 01/06/1738 Suzanne Fievedt

3 = Nicolas Decat °22/08/1730, † 29/09/1794 x 08/05/1754 Antoinette Chevalier, zoon van François en van Marie Anne Sootaert (zie bij 18)

4 = niet geïdentificeerd

5 = Arnold Bodengien, † 11/05/1774, x 10/06/1733 Catherine Pieret

6 = niet geïdentificeerd

18 = François Decat, °26/08/1697 † 25/01/1745, x 08/02/1722 Marie Anne Sootaert, zoon van Nicolas en van Catharina Blanders

21 = Antoine Warloquin °02/01/1725, zoon van Jean-Baptiste Warloquin x 09/07/1719 Barbe Roosens

22 = Jean-Baptiste Pieret x 31/01/1734 Marie Anne D'Handtschutter

23 = zie bij C

24 = Joseph Ribouville † 05/11/1791, x ca. 1755 Caroline De Jonghe

25 = Nicolas Decat, °22/04/1704 † 29/04/1758 x 19/11/1743 Adrienne Eeckhout zoon van Nicolas en van Catharina Blanders

26 = Judocus Decat, ° 19/09/1718, † 13/04/1760, x ca. 1746 Jeanne Eeckhout zoon van Nicolas en van Catharina Blanders

27 = niet geïdentificeerd

28 = Jean Sergeant, † 25/06/1767, x 07/11/1742 Adrienne Eeckhout

31 = Pierre Similion, x 26/11/1752 Jeanne Catherine Pillet

32 = Jean-Baptist Thimpont (Thienpont), † 26/11/1779, x 28/02/1732 Catherine Van Langenhove

34 = Martin Vallet, † 29/07/1691, † 09/03/1756, zoon van Martin en van Catherine Luchten

35 = niet geïdentificeerd

Duiding

Het plan situeert toenmalige hoofdwegen alsook huizen, pacht-

hoven, aanplantingen en bruggen. Van het kartuizerklooster worden alleen het grondplan van de kerk en van de kloosteromheining gegeven.

Bij sommige huizen en hoeves wordt de naam van de bewoners vermeld. Vermoedelijk dienden deze aanduidingen als referentiepunten van de kaart.

De opmerkingen bij het plan geven gedetailleerde informatie over de aanplantingen, de bermen en de grachten langs de wegen, de breedte van de bruggen, enz.

Gezien zijn inhoud, moet het plan van Fonson waarschijnlijk niet begrepen worden als de beschrijving van de weg, gevolgd door de processie van Herne, noch als de beschrijving van de verplichte wekelijkse buitenwandeling (spatiamentum) van de kartuizers. Alles wijst erop dat we hier eerder te doen hebben met een officieel plan over de eigendom en de uitrusting van de wegenis.

Wie was Fonson? Er is een E.H. Fonson gekend die als architect-landmeter gewerkt heeft in de periode 1756-1782 (10). Zeer waarschijnlijk is deze Fonson de auteur van de kaart en kan hij verder ook nog geïdentificeerd worden als Chrétien-Henri-Emmanuel Fonson, "architecte et directeur des ponts et chaussées du pays et comté du Hainaut autrichien", de man die in november 1769 te Bergen het paleis van de markies van Gages afwerkte (11).

De eerste handtekening op de kaart, D.E.B Ch..., hebben we niet kunnen thuisbrengen.

Om de inhoud van de kaart te dateren beschikken we over volgende aanduidingen: *cote* 29 verwijst naar 1756 of later, de bewoner van *cote* 34 was reeds overleden († 1756) en de bewoner van *cote* 25 was nog in leven maar stierf in 1758, wat ons doet besluiten dat de legendes op de kaart verwijzen naar de periode 1756-1758.

Het tracé van de wegen op de kaart van Fonson valt niet overal samen met de huidige situatie en binnen het afgebeelde gebied werd het toenmalige wegennet ook niet volledig opgenomen.

(10) R. SCHOONAERS, *De Landt-meters*, Brussel, 1976.

(11) François du Mont, Marquis de Gages, in *Annales du Cercle Archéologique de Mons*, vol. 22, p. 35, Mons, 1890.

Alhoewel de notities verwijzen naar de tijdsperiode 1756-1758, levert een vergelijking met de Ferrariskaart van ca. 1775 enkele vaststellingen op, die er ons doen aan twifelen of de kaart wel de topografische werkelijkheid weergeeft uit de periode 1756-1758. Het driehoekig plein van de Pijkendries bestaat niet meer op de Ferrariskaart, evenmin als het gecompliceerde wegennet in de zone tussen het klooster, de Aerebeek en de Processiestraat. Het tijdsverschil van minder dan twintig jaar tussen de twee kaarten is te klein om de verklaring te zijn voor die verschillen. De vraag blijft dan open, hoe oud in werkelijkheid het topografische tijdsbeeld is, dat op de kaart wordt getoond, vraag die wij ons trouwens ook stelden bij de bespreking van de kaart van A. Capiion uit 1760 (12). Het is niet onmogelijk dat de tekenaar een verouderde figuratieve kaart uit de jaren 1700 gebruikt heeft om er de toestand van de wegen en van de bewoning voor de periode 1756-1758 op weer te geven.

Als mogelijke opdrachtgevers voor de kaart komen instanties in aanmerking die bij de wegenis betrokken waren, onder meer de Staten van Henegouwen en de heren van Edingen. De kaart kan ook in opdracht van de kartuizers van Herne gemaakt zijn, om hun bezittingen langsheen de Processiestraat vast te leggen. De gedetailleerd getekende wegenstructuur tussen het klooster en de Processiestraat kan een argument zijn in die richting.

Invloed op de iconografie van het kartuizerklooster te Herne

Alhoewel het plan slechts enkele schematische gegevens over het klooster bevat, bevestigt het onze reconstructie van de kloosterconfiguratie voor wat betreft het grondplan van de dubbele kerk, de ligging van de kerk tegen de kloostermuur en de afsluiting van het klooster door de Aerebeek (13). Verder wordt het beneficiegoed van O.-L.-Vrouw-Kapelle (14) aan de noordkant van het klooster (*Cote L*) gesitueerd, wat overeenstemt met de gegevens uit de verkaveling van 1785 (15). Ook interessant om weten is, dat op de dries aan de

(12) J. en J. BOELAERT, *Het Kartuizerklooster te Herne bij de opheffing in 1783. Bijdrage tot een verbeterde Iconografie*, verschijnt in *HOLVEO* in 2003.

(13) J. en J. BOELAERT, *o.c.*

(14) J. en J. BOELAERT, *De Wijkparochie O.-L.-Vrouw-Kapelle en de stichting van het Kartuizerklooster te Herne*, in *HOLVEO*, XXX, 2002, p. 199-2130.

(15) AR, Kerkelijke archieven, Archief van de kerkfabriek van Herne, Inventaris 073, nr. 14216, *Conditions de vente*, keizerlijk patent van 11 maart 1786.

kruising van de oude weg naar Ninove en de Grote-Leenstraat een kapel stond, toegewijd aan O.-L.-Vrouw.

De kaart van Fonson is ondanks haar moeilijke hanteerbaarheid, een goede aanvulling van de topografische iconografie over het kartuizerklooster te Herne en een waardevol document voor de dorps-geschiedenis van Herne.

LOSSE AANTEKENING

Een smartelijk ongeval

Op 15 september 1753 werd het kind van Gilles Steenhaut verpletterd onder een stortkar in de Dekenstraat te Edingen.

(ARA, Arenberg, Enghien, C25 CAS 249, los stuk : "l'enfant de Gilles Steenhaut écrasé d'un tombereau en la Rue du Doijen de la ville d'Enghien le 15 septembre 1753").

Bernard ROOBAERT

DE PASTORIE VAN BEERT IN 1770

Jean-Pierre TYTGAT

Op 24 juni 1768 kwam Antonius Meulemans, de nieuwe pastoor van Beert, toe in zijn parochie (1). Hij bracht zijn eerste bezoek niet aan zijn nieuwe thuis maar aan de abdij van Bellingen. Die was immers tiendenheffer van Beert en als dusdanig verantwoordelijk voor het onderhoud van het kerkgebouw en het woonhuis van de pastoor. François Descalade (2), prior van de abdij, verzekerde hem tijdens het middagmaal dat de pastorie in goede staat was. Meulemans geloofde de religieus natuurlijk op zijn woord. Hij kon bijna ook niet anders want hij had zijn nieuwe woning nog niet gezien. Dat duurde echter niet lang.

Zijn eerste bezoek aan zijn pastorie was een grote teleurstelling. Hij zag een woning die zeer onderkomen en verwaarloosd was (3). Als huis voor een *eerlijk man* was het totaal ongeschikt. Er was geen enkele plaats in heel de pastorie waar iemand rustig en gezellig kon verblijven. Dat was niet aanvaardbaar. Hij verwittigde de abdij en vroeg aan de prior zelf maar te komen zien. Hij vroeg en smeekte herhaaldelijk dat ingrijpende herstellingswerken zouden uitgevoerd worden. Hij dreigde met een proces voor de Raad van Brabant. Niets hielp. De prior was wel bereid hier en daar reparatiewerken te laten uitvoeren. *Sij hebben oock geseijdt van restauratie te doen aen het curenhuijs, eenen nieuwen houdtstal te maecken en een nieuwen steenput om water te putten* (4). De pastoor wilde echter meer. Hij wilde een volledige nieuwe pastorie. Uiteindelijk kwam het tot een

- (1) Zijn benoemingsbrief dateert echter pas van 24 januari 1769 (kerkarchief Beert, papieren Meulemans). In het manuaal Thibaut (kerkarchief Beert) p. 35 staat duidelijk: *Antonius Meulemans is pastoor van Beert geworden door het concours van het bisdom van Mechelen en is tot Beert gearriveert den 24 junii 1768*. Zijn eerste aantekeningen in het manuaal Thibaut dateren inderdaad van september 1768. Hij stierf te Beert op 2 mei 1793 (manuaal Thibaut, p. 98).
- (2) François Descalade, aangesteld tot prior op 13 januari 1759 en gestorven te Bellingen in 1776 (L. VAN BELLEGHEM, *Bellingen en de abdij van Cantimpré*, Bellingen, 1991, p. 21).
- (3) Alle gegevens, tenzij anders vermeld, komen uit het dossier proces abdij Cantimpré tegen pastoor Meulemans, pastorie (kerkarchief Beert, voorlopig hebben de archiefstukken nog geen nummer).
- (4) Kerkarchief Beert, Manuaal Thibaut, p. 36.